

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 351
פרשת מטות מסעי, תש"ס

גד, ראובן וחצי מנשה

בפרשת מטות, המחוברת בדרך כלל לפרשת מסעי,¹ מסופר שבטי ראובן וגד ביקשו להתיישב בעבר הירדן. משה נענה להם תוך הצגת תנאים,² וצירף חלק משבט מנשה להתיישבות.³ מהמסופר עולות שלוש שאלות:

א. בפתחה (פסוק א) נאמר "בני ראובן ובני גד", אך בהמשך (מפסוק ב) הסדר הוא "בני גד ובני ראובן", וכך נקרא התנאי בלשון חז"ל: תנאי בני גד ובני ראובן (קידו' ג, ד). מה טיבו של שינוי זה?
ב. למה דווקא שני שבטים אלו תבעו להתיישב בעבר הירדן?

ג. איך ולמה הצטרף שבט מנשה להתיישבות (פסוק לג), ומדוע רק חלק מהשבט?
על פי סדר הכתובים, הייתה תביעת בני גד ובני ראובן אחרי המניין השני של בני ישראל ומלחמת מדיין, בשנת הארבעים לשבת בני ישראל במדבר, ולקראת הכניסה הקרובה לארץ ישראל ביקשו שני השבטים להישאר בעבר הירדן. ר"י אברבנאל סובר, שאין מוקדם ומאוחר בתורה, והסיפור התרחש אחרי מלחמת סיחון ועוג (במ' כא-לה), כאשר נוסף לביזה מהמלחמות, רכשו שבטים אלה מקנה רב. אברבנאל מציין פירוש נוסף: ראובן איבד את זכות הבכורה⁴ ואת המלכות (בר' מט ג-ד), ולכן חרפה היא לו לשבת בארץ כנען עם אחיו הצעירים, בזמן שיהודה הוא המושל, ולבני יוסף יש שני חלקים בירושת הארץ. לכן צירף אליו שבט ראובן את שותפו למחנהו, שבט גד, ויחד פנו הם אל משה בבקשתם. אברבנאל מציין פירוש שלישי ולפיו, שינה הכתוב במתכוון את הסדר, כדי להראות ששני השבטים היו שווים בעניין. הרמב"ן מפרש, שבפסוק א ראובן קודם, כי לו משפט הבכורה, אבל בהמשך בני גד קודמים, כי הם שנתנו את העצה וגם היו גיבורים, שכן כך בירך אותם משה: "וטרף זרוע אף קדקד" (דב' לג כ). השותף השלישי למחנה ראובן היה שבט שמעון, אך לשבט שמעון היה ברור, שלא יוכלו לבוא בתביעות. יעקב נזף בשמעון בברכותיו, ובניגוד ללוי, שותפו לנזיפה, שצאצאיו הטיבו את דרכם וזכו לכהונה וללווייה, חטא שבט שמעון בבעל פעור (במ' כה) ולא זכה לברכה מפורשת ממשה (עפ"י דב' לג ז).
האומנם חצי שבט מנשה?

¹ פרשיות מטות ומסעי מחוברות בד"כ, ורק בשנה מעוברת, ששבועות חל ביום שישי, ושבת אסרו חג היא גם יום טוב שני של גלויות, מפרידים את הפרשיות כדי להשתוות עם בני הגולה. בשנה מעוברת שפסח חל ביום ראשון (נדיר מאוד), בחו"ל מפרידים. לחלוקה אחרת של פרשיות אלו ראה מ' גברא, "מהי הקריאה בתורה בשבת זו?", דף שבועי, מספר 139.

² על הלשון והסגנון של בני גד ובני ראובן ראה ע' פריש, "בקשת בני גד ובני ראובן - ביקורת ואיזוניה", דף שבועי, מספר 246.

³ על גבולות ארץ ישראל, ראה מ' הכוהן, "גבולות הארץ המובטחת", דף שבועי מספר 296.

⁴ אך עדיין נקרא בכור להמנות ראשון (במד' א כ, כו ה, דה"א ה א).

בעבר הירדן נחלו מכיר ויאיר⁵ בני מנשה (כך גם בדב' ג יד-טו). בספר יהושע מסופר, שיהושע חילק את נחלת שאר שבט מנשה לניני מנשה, עשרה חלקים. שישה חלקים לששת הנינים בני גלעד בן מכיר בן מנשה: אביעזר, חלק, אשריאל, שכם, חפר ושמידע, ועוד ארבעה חלקים לבנות צלפחד (ראה בבא בתרא ח, ג). ריבוי הטבעי של שבט מנשה, היה גדול יותר מכל השבטים. במניין הראשון שנערך בשנה השנייה, היו חיילים, ואילו במניין השני, שהיה בשנה הארבעים, היו 52,700 חיילים - גידול של 63%. השבט זכה בנחלה שלמה בארץ ישראל, כי 90% מהם עברו את הירדן. לדעת אברבנאל, ארץ סיחון ועוג הייתה גדולה מדי לבני גד ולבני ראובן, ולכן צירף עליהם משה את חצי שבט מנשה, ולדעת רמב"ן - רק משפחות מכיר ויאיר רצו להיפרד משאר השבט והעם ולהישאר בעבר הירדן. במדרש מובא, שחלוקת נחלת השבט באה כעונש. מנשה גרם לשבטים לקרוע את בגדיהם (עפ"י בר' מד יג), וחז"ל זיהו את מנשה כמתורגמן של יוסף (שם מב כג), לכן נקרעה נחלתו (בראשית רבה, פרשה פד ד"ה ויקרע יעקב). לדעת רש"ר הירש, לא נמסרו המניעים והגורמים להצטרפותם להתנחלות בעבר הירדן.

ליעקב היו ארבע נשים וארבעה בכורים. להלכה נקבע, שיש בכור אחד לנחלה, אך יש לכל גם בכור לפדיון (בכורות ח, א). ראובן, יוסף, גד ודן היו בכורים, ובמדבר היו ארבעה מחנות:

ראש המחנה:	ראובן	יהודה	אפרים	דן
עליו נמנו:	שמעון	יששכר	מנשה	אשר
	גד	זבולון	בנימין	נפתלי
האמא:	לאה	לאה	רחל	בלהה וזלפה

ראובן בכור לאה היה ראש מחנה. יהודה המיועד למלכות היה ראש מחנה על אחיו הצעירים בני אמו. אפרים היה ראש מחנה בני רחל, לאחר שיוסף קיבל את הבכורה ונחלק לשני שבטים (בר' מח ה; דהי"א ה א), אך אפרים הצעיר הוקדם למנשה הבכור (שם מח יד, יט-כ). גם דן בכור בלהה, היה ראש מחנה. לגד בכור זלפה לא היה מחנה, ובני זלפה התחלקו בין מחנה ראובן לבין מחנה דן. בצמוד למחנה ראובן שכנו במחנה הלוויים בני קהת. בשל שכנות זו פרץ מרד קרח, שהיה קהתי, ואילו הצטרפו דתן ואבירם בני ראובן (במ' טז א). שני שבטים הרגישו כאן מקופחים: ראובן שאיבד את הבכורה, וגד שלא עמד בראש מחנה, וגם לא שכן עם אחיו נפתלי באותו מחנה. לכן באו שבטים אלו בתביעה למשה להתנחל בעבר הירדן, שהייתה ארץ רחבה, כמעין פיצוי על הקיפוח. משה נענה בחיוב לתביעתם, אך צירף אליהם חלק משבט מנשה שהיה אף הוא מקופח בכבוד, אך לא תבע על כך דבר. שבט מנשה לא איבד מנחלתו בארץ ישראל, וירש בה חלק שלם, ונוסף לנחלה זו קיבל חלק בעבר הירדן.

במנשה נחלקו התנאים בדין הבאת ביכורים מעבר לירדן (ביכורים א ח):

בירושלמי מובאת ברייתא המחלקת בין ארץ בני גד ובני ראובן לבין ארץ חצי שבט מנשה. בפרשת ביכורים נאמר: "האדמה אשר נתתה לי ה'" (דב' כו י), ודרשו, להוציא את הארץ שנטלתי לעצמי. לשיטה זו, יש להביא ביכורים מדין תורה מארץ חצי שבט מנשה,⁶ מפני שהם קיבלו את הנחלה מבלי שביקשו, ואילו ראובן וגד ביקשו את נחלתם ולכן אין מביאים ביכורים מארצם. מאוחר יותר קיבלו גם בני דן מעין בכורה, ונוסף לנחלתם במרכז הארץ (יהו' יט מ-מח), הם נחלו גם את לשם שבצפון הארץ (שופ' יח).

יוצא אפוא, בני גד ובני ראובן לא לממון התכוונו, ולא מפני כיבוש הארץ חששו, אלא תבעו את תיקון הפגיעה בכבודם.⁷

⁵ האם יאיר היה בנו של מנשה? המפרשים מתלבטים, כי התייחסותו למנשה אינה ברורה מדהי"א ז יד.

⁶ לסיכום השיטות ראה אנצ. תלמודית ערך "ביכורים".

⁷ תודתי לרב מ' מיזליש, מחבר "הערוך על הבבלי והירושלמי", שהעלה נקודה זו.